CRONICILE SLAVO-ROMÎNE DIN SECOLELE XV ȘI XVI[1])

de

I. LĂUDAT

Prin vecinătatea cu slavii, care și-au format o cultură scrisă mai devreme, romînii au împrumutat limba acestora, ca instrument de cultură, încă din veacul al XIV-lea. In acest sens, avem unele mărturii de cultură pe pămîntul țărilor romînești în limba slavă. In această limbă s-au scris primele noastre izvoare istorice și cărțile eclesiastice de care aveau nevoie preoții în săvîrșirea cultului.

Un cunoscător competent al relațiilor culturale romîno-slave din cele mai vechi timpuri a fost slavistul Ion Bogdan, fost profesor la Universitatea din București, membru și președinte al Academiei Romîne. A trăit între anii 1864—1919. Ca și Hașdeu, a fost deopotrivă filolog și istoric. A descoperit multe cronici slave pe care le-a publicat în ediții, care nu și-au pierdut nici azi valoarea științifică. Orice istoric al patriei sau al literaturii romîne nu se poate dispensa de colecțiile lui Bogdan: „Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche" (1891), „Cronici inedite atingătoare de istoria romînilor" (1895), „Letopisețul lui Azarie" (1909), atunci cînd se ocupă în disciplina respectivă de secolele al XV-lea și al XVI-lea. Dar Ion Bogdan nu a fost numai un erudit slavist, ci a militat pentru o apropiere între poporul romîn și popoarele slave vecine[2]). El recomandă istoricilor romîni învățarea limbilor slave dacă voiesc ca studiile lor asupra istoriei romînilor să nu fie unilaterale și greșite. Despre materialele istorice bulgărești și sîrbești referitoare la trecutul patriei noastre spunea că nu sînt nici prea numeroase, nici prea însemnate, dar despre cele polone și rusești atrăgea atenția că sînt așa de bogate încît fără utilizarea lor este imposibilă orice istorie romînească alcătuită în mod științific[3]).

Raritatea edițiilor lui I. Bogdan, nevoia revizuirii traducerii și completării cu texte noi care interesează trecutul poporului nostru a făcut ca Institutul de istorie al Academiei R.P.R. să retipărească într-o nouă ediție cronicile publicate de eruditul slavist.

Sarcina de a întocmi o asemenea lucrare de mare utilitate pentru cunoașterea izvoarelor narative privitoare la istoria Romîniei în epoca feudală, i-a revenit lui P. P. Panaitescu, cu merite la fel de mari ca și înaintașul său, în domeniul slavisticii. În felul acesta ne găsim în fața unui masiv volum care cuprinde cronicile slavone din veacul al XV-lea și al XVI-lea, moldovene și muntene, cîte se cunosc pînă la această dată. Între ele găsim :

1. — *Letopisețul anonim al Moldovei*, denumit de I. Bogdan „Letopisețul de la Bistrița", publicat în 1895, care descrie evenimentele istorice din Moldova dintre anii 1359—1507.

2. — *Cronica moldo-germană* (1457—1499) descoperită de Olgierd Górka în 1911 în Biblioteca de Stat din München, a fost publicată de acesta la Cracovia, în 1931. O ediție

---

1) *Cronicile slavo-romîne din sec. XV și XVI* publicate de I. Bogdan, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad. R.P.R., 1959.

2) P. Constantinescu-Iași, *Studii privind relațiile romîno-ruse și romîno-sovietice*, Buc., 1958, p. 8.

3) Ion Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru romîni*, Buc., 1894.

bună, de pe manuscris, a dat I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare, versiunea germană a lui Schedel*, București, 1942.

3. — *Cronica scurtă a Moldovei* (1359—1451) este o listă de domnitori arătînd numărul anilor de domnie a acestora. A fost editată prima oară în 1901, de I. Bogdan, de pe o copie comunicată de A. Iațimirskii.

4. — *Letopisețul de la Putna nr. 1* cuprinde istoria Moldovei dintre anii 1359—1526. A fost descoperit de I. Bogdan la Kiev și publicat tot de el în 1891.

5. — *Letopisețul de la Putna nr. 2* descrie evenimentele dintre anii 1359—1518. A fost descoperit de I. Bogdan în Biblioteca publică din St. Petersburg (azi Leningrad) și publicat tot de el în 1909.

6. — *Cronica lui Macarie* descrie evenimentele din istoria Moldovei dintre anii 1504—1551. A fost publicată de I. Bogdan în 1891.

7. — *Cronica lui Eftimie*, (1541—1551) a fost publicată de I. Bogdan în 1891.

8. — *Cronica lui Azarie* (1551—1574) a fost publicată de I .Bogdan în 1909.

9. — *Cronica moldo-rusă* este o scurtă istorie a Moldovei de la Dragoș pînă la Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare. Este o anexă a Letopisațului rusesc *Voskresenskaia Lietopis*, publicat la St. Petersburg în 1856, apoi în traducerea romînească de I. Bogdan, sub titlul *Cronica Anonimă*.

10. — *Cronica murală de la Suceava* este o inscripție care dă cronologic o serie de evenimente dintre anii 1574—1690, referitoare la domnia lui Petru Șchiopul. A fost publicată de Kozak la Viena, în 1903.

11. — *Cronica moldo-polonă* povestește istoria Moldovei de la 1352, dată pe care o socotește cronicarul ca întemeiere, pînă la 1561, ultimul an al faptelor povestite în cronică. A fost publicată în limba romînă întîi de Hașdeu la 1867 în Arhiva istorică a Romîniei, III, și apoi de I. Bogdan în 1891.

12. — *Cronica sîrbo-moldovenească* cuprinde istoria Moldovei dintre anii 1359—1512. A fost publicată întîia oară de I. Bogdan în 1895, care i-a și dat acest nume.

Dintre izvoarele istoriografice muntene menționăm:

1. — *Cronica murală de la mînăstirea Bucovăț*, în care sînt menționate cîteva date istorice din viața domnitorului Alexandru Mircea (1568—1577). A fost publicată întîia oară de D. Bălașa în revista Olteană, I, 1940.

2. — *Viața lui Vlad Țepeș* sau *Povestire despre Dracula Voevod*. Cuprinde o serie de știri istorice despre Vlad Țepeș (1456—1462 și 1477). A fost publicată de I. Bogdan cu titlul: *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, 1896.

3. — *Învățăturile lui Neagoe Vodă Basarab către fiul său Teodosie*, versiunea slavă păstrată într-un manuscris unic la Biblioteca Națională din Sofia. A fost semnalat mai întîi acest manuscris de învățatul rus P. A. Lavrov și a fost publicat tot de el în 1904 la Petersburg. Acest manuscris nu reprezintă originalul Învățăturilor, ci o copie făcută de pe acestea, cu o artă caligrafică desăvîrșită. Faptul acesta i-a făcut pe unii cercetători ai manuscrisului, care se găsește în Biblioteca Națională bulgară, să creadă că avem de-a face cu manuscrisul original. În romînește au fost publicate Învățăturile întîi în anul 1843, de Ion Eclesiarhul. Ediția acestuia a fost reprodusă de N. Iorga în 1910, P. P. Panaitescu s-a folosit, pentru traducerea în romînește, din ediția de care ne ocupăm, de ediția Lavrov. Însemnătatea traducerii lui P. P. Panaitescu constă în aceea că a pus în ordine fragmentele manuscrisului care sînt așezate încurcat în manuscrisul slav.

Originalele cronicilor publicate în ediția de față sînt în majoritatea lor adunate la Biblioteca Academiei R.P.R. În lipsa originalelor s-au folosit fotografii după originalele din bibliotecile din U.R.S.S. sau fotografii ale manuscriselor care se găsesc în alte biblioteci, cum e cazul cu *Cronica moldo-germană* referitoare la domnia lui Ștefan cel Mare. Altele sînt reproduceri după edițiile anterioare, unele făcute de I. Bogdan după copii pe care singur și le-a făcut în timpul cercetărilor sale în bibliotecile din Rusia.

Din enumerarea surselor de unde au venit aceste izvoare istorice se vede importanța cunoașterii limbilor slave și mai ales importanța legăturilor dintre statele care au avut în trecut relații așa de strînse. Ele luminează trecutul acestor popoare și constituie veriga cea mai de preț în lanțul prieteniei popoarelor din aceeași parte a Europei.

Notele și introducerea scrisă de P. P. Panaitescu ridică unele probleme legate de textele publicate în această colecție. Cea mai importantă este aceea legată de paternitatea lui Neagoe asupra Învățăturilor. P. P. Panaitescu nu a mai reluat decît în treacăt această problemă — în cuprinsul colecției de față — socotind-o epuizată într-o lucrare a sa mai veche, apărută în 1946: *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*. Aici, se referă numai la concluziile formulate anterior. Noi socotim, însă, că problema

autorului Învățăturilor nu este rezolvată convingător nici de D. Russo, nici de P. P. Panaitescu, ambii situați pe aceeași poziție în privința autorului, aducînd însă argumente diferite, fiecare, în parte. Dintre obiecțiile aduse anterior de P. P. Panaitescu, două ni se par mai importante. Prima este de natură psihologică. Pornește de la ceea ce spun documentele istorice despre firea lui Neagoe. Acestea ne prezintă un Neagoe cu totul opus celui din Învățături în privința religiozității. Faptele domnitorului Neagoe ni-l arată impulsiv, răzbunător, uzurpator de tron, iubitor de lux, cu o cultură laică, cu preocupări, în tinerețe, de vînătoare și alte multe îndeletniciri în totală opoziție cu predicarea ascetismului întîlnit în scrierea care i se atribuie. Acestei obiecții îi răspundem cu una asemănătoare în privința poziției de pe care discutăm. Se știe că Învățăturile sînt scrise către sfîrșitul vieții, cînd impulsiunile tinereții se neteziseră și cînd autorul scrierii avea alt orizont al vieții. Apoi, ele sînt scrise în împrejurări solemne — în apropierea sfîrșitului vieții — cînd Neagoe putea să-și privească critic viața petrecută. Sfaturile puteau să fie acum numai de pe linia unei vădite purități morale în conformitate cu concepția sa teologică despre evoluția societății. Al doilea argument invocat de P. P. Panaitescu, împotriva lui Neagoe ca autor al Învățăturilor, demn de a fi luat în serios, este de natură istorică. El se bazează pe nepotrivirea dintre situația armatei din vremea lui Neagoe și cea descrisă în Învățături. Se obiectează, anume, că în Învățături este vorba de o armată de mercenari dotată cu arme de foc. Ori, spune Panaitescu, armata aceasta nu apare decît către sfîrșitul veacului al XVI-lea. Realitatea este, însă, că nici un document, și nici un istoric, nu poate să ateste cu argumente probante cînd a apărut acest soi de armată, despre care este vorba în Învățături. Putem presupune, tot așa de bine, că vremea lui Neagoe este o perioadă de tranziție, cînd apăruseră asemenea armate la care se referă Neagoe și pe care le socotea de viitor, de aceea le ia în considerație numai pe acestea. Și în general, ne însușim și noi observația dintr-o altă recenzie a acestei cărți cu privire la problema discutată că mai de grabă un domnitor ca Neagoe, ctitor de biserici, putea să cunoască multe texte religioase, decît un călugăr, căruia i se atribuie cu exclusivitate paternitatea Învățăturilor, să ajungă să cunoască strategia militară a vremii, sau protocolul primirii solilor de către domnitor și divanul domnesc [4]). În privința paternității Învățăturilor noi înclinăm către părerea lui N. Iorga, formulată ulterior din prefața Învățăturilor scoasă în 1910, că Neagoe a scris Învățăturile ajutat de un călugăr învățat [5]), așa cum s-au petrecut lucrurile și în Moldova din același timp, unde se scriau cronicile de călugări sub supravegherea și directa inspirație a domnitorilor respectivi.

Alte probleme ridicate de P. P. Panaitescu în capitolul introductiv se referă la *raportul* dintre versiunile cronicii scrise la curtea lui Ștefan cel Mare, apoi la *timpul* cînd au fost scrise primele cronici și în sfîrșit la *locul* unde a fost scrisă prima cronică referitoare la trecutul Moldovei.

Referitor la *prima problemă*, autorul introducerii ajunge la concluzia că versiunile primei noastre cronici — cronica lui Ștefan cel Mare — descind dintr-un prototip comun scris la curtea marelui voevod moldovean. Micile deosebiri dintre ele sînt explicate prin intervențiile copiștilor care au adăugat de la ei unele părți făcînd să se deosebească versiunile de la una la alta. La aceeași concluzie au ajuns și Șt. Orășanu, Ilie Minea, O. Gorka. P. P. Panaitescu menționează și teza opusă adoptată de I. Bogdan, N. Iorga, I. Vlădescu și A. Iatimirskii după care au existat inițial două cronici, concepute separat: *Letopisețul de la Bistrița* și *Letopisețul de la Putna*.

Credem și noi că soluția primă trebuie adoptată fiindcă găsim unele fapte din domnia lui Ștefan cel Mare povestite identic în toate versiunile — luarea Chiliei de către Ștefan cel Mare în 1465, lupta de la Vaslui cu turcii la 1475 etc. — iar deosebirile se explică prin afișarea personalității copistului care-și permitea să adauge ceva de la el sau să povestească în felul său anumite evenimente istorice. Acesta este un lucru firesc, omul manifestîndu-se activ și acolo unde s-ar părea că trebuie să fie un fidel conformist.

În legătură cu *timpul* cînd au fost scrise primele noastre cronici, din analiza conținutului lor se deduce logic că letopisețul prototip al cronicilor din secolul al XV-lea a fost scris în vremea lui Ștefan cel Mare. Aceasta reiese din felul cum sînt prezentate faptele istorice în cronică. Astfel, evenimentele istorice care preced domnia lui Ștefan cel

---

4) Al. Piru, *Reconsiderarea literaturii romîne vechi*, «Contemporanul», nr. 9/698 din 26.II.1960 și N. Iorga, *Istoria literaturii romînești*. Introducere sintetică, p. 55, Buc., 1929.

5) N. Iorga, *op. cit.*, p. 56.

Mare sînt povestite sumar, reducîndu-se adesea la simple menţionări de domnitori aşezate în ordinea succesiunii lor pe tronul Moldovei, în schimb domnia lui Ştefan cel Mare este povestită cu amănuntele care probează că cel care le povesteşte a fost martorul ocular al desfăşurării acestor evenimente.

În privinţa *locului* unde a fost scrisă prima noastră cronică moldovenească, bazîndu-se tot pe analiza conţinutului, P. P. Panaitescu ajunge la concluzia că ea a fost scrisă sub directa îndrumare a lui Ştefan cel Mare. Deci, a fost perfectată la curtea domnească. Ea este o cronică „domnească" sau „de curte".

Obiecţia care ar infirma părerea este că în cronică sînt trecute unele acte de cruzime ale voevodului moldovean care-l pun într-o lumină întrucîtva defavorabilă. Dacă ţinem seama însă de concepţia autocrată a vremii — puternic afirmată în actele de domnie ale lui Ştefan cel Mare — ele nu apar decît ca fapte legate de monstruoasele vremi ale acelei epoci istorice, foarte reprobabile din punct de vedere al concepţiei vremii noastre, dar explicabile prin concepţia vremii de atunci. Ne amintim că Gherea combătînd pe scriitorii romanticei care-şi luau ca ideal social evul mediu exemplifica cu monstruozităţi ale acestei epoci luate din istoria altor ţări. Dacă ar fi cunoscut această cronică găsea şi în ea unele exemple negative de comportare a păturii conducătoare. Ştefan cel Mare a aprobat să se scrie aceste fapte chiar într-o cronică menită să fie citită de un străin spre a-l convinge să vină la curtea sa, conştient că situaţia sa de domn autocrat îi dă dreptul să se comporte aşa cum trăise în realitate. În cronică sînt însă şi destule fapte care ne arată şi reversul firii marelui domnitor moldovean, din care poporul a făcut în legendele sale model de suveran pentru toate veacurile[6]). Astfel, figura lui Ştefan cel Mare ne apare din versiunile cronicii sale: măreaţă, glorioasă, domn atotstăpînitor al ţării şi poporului, deplin conştient că puterea sa derivă din aceea a divinităţii după concepţia vremii în care trăia. Concepţia dominantă a cronicii reprezintă momentul cînd fărămiţarea feudală cedează în faţa autorităţii centralizatoare a monarhiei.

Ocupîndu-se şi de cronicile slave moldoveneşti din veacul al XVI-lea scrise de Macarie, Eftimie şi Azarie, P. P. Panaitescu arată că şi acestea sînt cronici de curte. Fiind scrise din porunca domnitorilor respectivi ele laudă faptele acestora şi ponegresc pe ceilalţi domnitori pentru a scoate în evidenţă şi mai mult personalitatea protectorului lor. Între ele există, însă, nuanţe deosebitoare. Astfel, cronica lui Macarie reprezintă monarhia feudală şi tendinţele ei centralizatoare, de supunere a boierimii mari sub autoritatea domnească. Macarie se ridică în cronica sa împotriva boierilor anarhici care nu se supun domnitorului. Pe de altă parte, el preamăreşte pe Petru Rareş domnul autoritar, care caută să-i supună pe aceştia. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea puterea centrală instaurată de Ştefan cel Mare şi urmaşii săi direcţi începe să decadă. Cauzele decăderii sînt: creşterea influenţei turceşti care aduce decăderea economică a ţării din cauza exploatări mereu crescînde a turcilor. Aceştia măresc şi înmulţesc birurile asupra ţărilor romîneşti, profitînd de slăbiciunea domnitorilor care urmează pe tronul Moldovei după epoca glorioasă a lui Ştefan şi a urmaşilor săi direcţi: Bogdan şi Petru Rareş.

Un alt aspect al stărilor sociale din acel timp îl constituie ridicarea unei noi clase boiereşti pe ruinele proprietăţii în devălmăşie a ţărănimii. Cu aceasta scade puterea economică a ţărănimii, dar scade în acelaşi timp şi puterea domnească, căci noii latifundiari au influenţă din ce în ce mai mare la Poartă, coalizîndu-se pentru a numi domnitori, care le vor asigura lor diferite ranguri boiereşti în divanul domnesc. Faza aceasta de regres a monarhiei feudale o reprezintă cronicile lui Eftimie şi Azarie. În veacul următor, cronica lu Ureche şi a lui Miron Costin reprezintă trecerea puterii domneşti în mîna marii boierimi. Ele reflectă transformările social-politice prin care a trecut Moldova o dată cu formarea clasei marilor latifundiari. Aceştia joacă un rol hotărîtor în conducerea statului.

Editorul colecţiei de faţă se ocupă şi de istoriografia munteană. Constată că nu a existat o cronică a Ţării Romîneşti în veacul al XV-lea, căci ştirile despre evenimentele istorice din acest veac sînt lacunare, inexacte, evident culese din tradiţia orală şi de aceea relative. Aşa apar în compilaţia de cronici alcătuită în a doua jumătate a veacului al XVII-lea sub numele de *Letopiseţul cantacuzinesc*. Izvoare istorice muntene avem abia din veacul al XVI-lea. Şi acestea s-au pierdut, dar le cunoaştem din compilaţia lui Stoica Ludescu, cronicarul Cantacuzinilor. Letopiseţele muntene pierdute au fost şi ele redactate tot în limba slavă, căci în secolul al XVI-lea sîntem în plină perioadă a slavonismului

6) A se vedea în sensul acesta legendele culese de Ion N e c u l c e, *O samă de cuvinte*.

cultural. Cele cîteva scrieri cu caracter istoric cuprinse în această colecție nu fac parte din șirul neîntrerupt al istoriografiei oficiale din Țara Romînească, ele sînt scrieri cu caracter izolat, a căror redactare se datorește unor împrejurări, speciale și momentane. Este vorba de *Viața lui Vlad Țepeș*, *Cronica murală de la Bucovăț* și *Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie*. Asupra caracterului acestor scrieri istorice P. P. Panaitescu nu se oprește. Dat fiind conținutul primelor două dintre acestea, nici nu se putea vorbi despre concepția social-politică ce s-ar desprinde din ele. Despre ultima, care este o reproducere completă și pusă în ordine, constituind un merit al editorului, credem că nu s-a ocupat datorită faptului că ea a constituit obiectul unui studiu special, apărut anterior. Ne propunem să scoatem în evidență în mod foarte succint idealul politic al autorului Învățăturilor spre a avea o imagine completă a acestor scrieri istorice din veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Idealul politic care se desprinde din Învățături se încadrează în linii mari teocratismului specific perioadei cînd trăiește Neagoe Basarab. Autorul face totuși concesii și unei colaborări mai largi, cu reprezentanți și ai altor categorii sociale între care în primul rînd se numără marea boierime. Astfel, el recomandă lui Teodosie să se sfătuiască cu boierii țării în anumite interese de stat. Cum se explică aceasta? Ne găsim într-o perioadă istorică în care tendința centralizatoare a puterii politice este încă evidentă. Dar, pe de altă parte, puterea domnitorului începe să scadă, ridicîndu-se clasa latifundiarilor care-și va manifesta tendințele cu vigoare în veacul următor. Socotim mersul stărilor sociale din Țara Romînească asemănătoare cu cele din Moldova. În acest început de contradicții interne rezidă concesiile făcute de Neagoe în Învățăturile sale, referitor la felul cum să se poarte viitorul domnitor Teodosie.

Ediția de cronici slavonești vechi îngrijită de P. P. Panaitescu se înscrie în rîndul operelor aparținînd literaturii vechi de absolută necesitate pentru studiul istoriei și trecutului nostru cultural. Aceste scrieri reprezintă începutul istoriografiei noastre, fiind în același timp și cele mai însemnate manifestări de cultură romînească în limba slavă pe teritoriul țărilor romînești. Cronicile din prezenta ediție se leagă de celelalte monumente literare, ale veacurilor următoare, scoase de P. P. Panaitescu, în excelente ediții — cronica lui Ureche, ediția critică Miron Costin — și constituie un prețios izvor de reconsiderare a trecutului nostru, pe baze marxiste.